

Η ΧΩΡΙΚΗ ΑΦΟΜΟΙΩΣΗ ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ

ΚΩΣΤΑΣ ΛΙΒΙΕΡΑΤΟΣ – ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΕΠΟΝΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΦΑΤΟΥΡΟΣ – ΕΛΕΝΗ ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

Εισαγωγή

Η ΣΥΖΗΤΗΣΗ για τις επιπτώσεις του τουρισμού επανέρχεται συχνά, με δύο αποκλίνουσες διαπιστώσεις για την πόλη. Από τη μια πλευρά, λέγεται ότι ο τουρισμός συντελεί στη μουσειακή διατήρηση παραδοσιακών συνόλων ανεξάρτητα από τις σύγχρονες ανάγκες των κατοίκων. Από την άλλη πλευρά, διαπιστώνεται ότι ο τουρισμός συντελεί στην αλλοίωση των παραδοσιακών σχέσεων κοινότητας και στην παραμόρφωση του πολεοδομικού χαρακτήρα. Και οι δύο ισχυρισμοί είναι ίσως βάσιμοι. Ο πρώτος στηρίζεται στην προτίμηση που δείχνουν οι τουρίστες για ορισμένα, συχνά εξιδανικευμένα, παραδοσιακά σκηνικά. Ο δεύτερος απηχεί τη βιαστική οικοδόμηση που έπεται της απότομης εισροής ανθρώπων και χρήματος. Σε ένα δεύτερο όμως επίπεδο και οι δύο ισχυρισμοί ίσως να υποκρύπτουν την υπόθεση ότι η άνθηση της πόλης συναρτάται με μια ομοιογενή, σχεδόν αυτόνομη, και αποκλειστική κοινότητα. Σύμφωνα με μια τέτοια υπόθεση, το πρόβλημα είναι πώς να εξασφαλιστεί η αναπαραγωγή του συστήματος μέσα από τον έλεγχο και την περιχαράκωση του ξένου και της ετερότητας. Το άρθρο που ακολουθεί ξεκινάει από την αντίθετη υπόθεση, ότι δηλαδή οι πόλεις δημιουργούν κοινότητες που βασίζονται στο χώρο και ξεπερνούν τα όρια των ιδεολογικά ή θεσμικά αναγνωρισμένων κοινοτήτων. Σύμφωνα με αυτή την υπόθεση, ο τουρισμός μπορεί να εξεταστεί στα πλαίσια του γενικότερου τρόπου που εξελίσσονται οι πόλεις μέσα από την επικοινωνία και την αφομοίωση του ξένου.

Η δυνατότητα αφομοίωσης του ξένου θέτει θεωρητικά και μεθοδολογικά προβλήματα. Η οργάνωση του χώρου θεωρείται συχνά άξια μελέτης ως υλική έκφραση των κατηγορικών διακρίσεων και αρχών ταξινόμησης που συγκροτούν ένα πολιτισμό (Bourdieu, 1980· Levi-Strauss, 1968). Μέσα σε μια τέτοια γενική προβληματική θεωρείται μερικές φορές ως παράδοξο το ότι οι χωρικές ομάδες δεν αναναγκάζονται συγκεκριμένες κοινωνικές κατηγορίες (Levi-Strauss, 1968, σ. 292). Οι Hillier και Hanson

(Hillier, Hanson, 1984· Hanson, Hillier, 1987) προτείνουν μια διάκριση που επιτρέπει να μη θεωρείται η αναντιστοιχία χωρικών και κοινωνικών κατηγοριών ως παράδοξο. Οι ομάδες που προκύπτουν από σχέσεις γειτονίας είτε συμπεριλαμβάνουν μέλη που μοιράζονται ήδη μια κοινωνική ταυτότητα ανεξάρτητη της γειτονίας, είτε συμπεριλαμβάνουν μέλη διαφορετικών κοινωνικών ταυτοτήτων, που καθεμιά τους εκπροσωπείται και σε άλλες χωρικές ομάδες. Στην πρώτη περίπτωση, που την περιγράφουν ως αντιστοιχία χωρικής και κοινωνικής ταυτότητας, οι χωρικές σχέσεις τονίζουν περισσότερο σχέσεις που θεσπίζονται ανεξάρτητα από το χώρο. Στη δεύτερη περίπτωση, που την περιγράφουν ως μη-αντιστοιχία χωρικής και κοινωνικής ταυτότητας, οι κοινωνικές σχέσεις που προκύπτουν από τη χωρική γειτνίαση και αυτές που απορρέουν από την κοινή ταυτότητα αλληλοξεπερνούν και αλληλοσυμπληρώνονται. Το πρώτο είδος συστήματος περιχαράκνεται με σαφή όρια για να μη νοθευτεί η κατηγορική ταυτότητά του. Το δεύτερο είδος είναι ανοιχτό και αναπτύσσεται ώστε να ενισχύει τον δικό του κανόνα συνοχής, την ανάμειξη δηλαδή των κατηγοριών.

Αν και η αναντιστοιχία χωρικής και κοινωνικής ταυτότητας επιτρέπει θεωρητικά την ευκολότερη διείσδυση του ξένου, το πρόβλημα της αφομοίωσης του ξένου επιβάλλει μια ουσιαστική επανοποθέτηση του τρόπου που σχετίζεται ο χώρος με την κοινότητα. Γιατί και με τις δύο αρχές οργάνωσης που αναφέραμε παραπάνω οι κοι-

νωνικές ταυτότητες είναι δυνατόν να αναγνωρίζονται και να αποδίδονται, τουλάχιστον ανάμεσα στα μέλη της κοινότητας. Ενώ βέβαια από τη σκοπιά του ξένου οι ταυτότητες των κατοίκων βρίσκονται σε κάποια, έστω προσωρινή, αναστολή. Το πρόβλημα δηλαδή της αφομοίωσης του ξένου μάς θέτει το ερώτημα αν ο χώρος λειτουργεί κοινωνικά ανεξάρτητα από το αν υπάρχει σχέση αντιστοιχίας ή αναντιστοιχίας ανάμεσα σε χωρικές ομάδες και σε κοινωνικές κατηγορίες.

Ερχόμαστε έτσι στη γενική μας κοινωνιολογική υπόθεση. Θεωρούμε ότι ο χώρος συντελεί στη συγκρότηση σχέσεων κοινότητας όχι μόνο επειδή η οργάνωσή του εκφράζει τυχόν κατηγορικές σχέσεις, αλλά επειδή αυτή και μόνη η συνεύρεση με άλλους στο δημόσιο χώρο, αυτή και μόνη η συνείδηση της παρουσίας του άλλου είναι ήδη μια μορφή κοινότητας. Μια τέτοια κοινότητα που βασίζεται στο χώρο μπορεί να θεωρηθεί ως ένα είδος δυναμικού από όπου αντλούνται οι ενεργές σχέσεις που νοούνται συνήθως ως σχέσεις κοινότητας. Θεωρούμε όμως ότι η συνεύρεση και η συνείδηση του άλλου είναι από μόνη της σημαντική, ανεξάρτητα από την τυχόν ενεργοποίησή της. Γι' αυτό και διαλέγουμε τον όρο *λανθάνουσα κοινότητα* για να την περιγράψουμε.

Τι μπορεί άραγε να είναι αντικείμενο συστηματικής μελέτης όσον αφορά μια τέτοια σχέση κοινότητας; Προτείνουμε ότι το αναλυτικό και εμπειρικό πρόβλημα είναι αν η διακύμανση της πυκνότητας, της συνεύρεσης και της αίσθησης της παρουσίας άλλων εξαρτάται συστηματικά από την οργάνωση του χώρου· αν δηλαδή η οργάνωση του χώρου είναι γενεσιουργός αρχή και όχι απλή έκφραση σχέσεων κοινότητας. Αν η ίδια η οργάνωση του χώρου, κατά κάποιο τρόπο, παράγει τη λανθάνουσα κοινότητα, ως συστηματική διακύμανση της παρουσίας άλλων, τότε μπορούμε να αναρωτηθούμε μήπως η χωρική οργάνωση διαδίδεται με τον ίδιο τρόπο από κατοίκους και ξένους, ανεξάρτητα από την επίγνωση ή αναγνώριση των θεσπισμένων κοινωνικών κατηγοριών.

Οδηγούμαστε έτσι σε μια εκτίμηση για το ρόλο της χωρικής οργάνωσης. Η κοινωνι-

νική επικοινωνία, με την ευρύτερη σημασία του όρου, ίσως να είναι δυνατή όχι μόνο επειδή έχουμε σαν δεδομένο τις θεσμοποιημένες ταυτότητες, αλλά επίσης και στη βάση των συστηματικών και αναγνωρίσιμων χαρακτηριστικών της καθημερινότητας, συμπεριλαμβανομένης και της μορφολογίας του αστικού χώρου. Η καταμέτρηση λοιπόν των πυκνοτήτων παρουσίας των ανθρώπων στον αστικό χώρο δεν είναι άσκηση κυκλοφορικής, κατά κάποιο τρόπο, ανάλυσης. Προσπαθούμε να βρούμε αν η κατανομή της συνένυσης έχει συστηματική χωρική λογική, και προσπαθούμε να συσχετίσουμε αυτή τη λογική με την οργάνωση του πολεοδομικού ιστού, επειδή θέλουμε να δείξουμε ότι οι απτές μορφολογίες είναι ένα από τα θεμέλια μιας επικοινωνίας που μπορεί να ξεπερνάει τους περιορισμούς των θεσμοποιημένων κοινωνικών ταυτοτήτων και να στηρίζει μια λανθάνουσα κοινότητα που επιτρέπει και την αφομοίωση του ξένου.

Γίνεται φανερό από το συλλογισμό που εκθέτουμε ότι θεωρούμε την αφομοίωση του ξένου γενικά, και του τουρίστα ειδικότερα, όχι ως περιθωριακό αλλά ως κεντρικό πρόβλημα στη μελέτη της ίδιας της υπόστασης της πόλης. Θα μας επιτραπεί λοιπόν να επανέλθουμε σε κάποιες γενικότερες σκέψεις αφού παρουσιάσουμε συνοπτικά ορισμένα εμπειρικά συμπεράσματα. Μας δόθηκε η δυνατότητα να επεξεργαστούμε εμπειρικά τις γενικές υποθέσεις που προηγήθηκαν, στα πλαίσια μιας έρευνας για την οργάνωση του χώρου και τις σχέσεις κοινότητας σε έξι ελληνικές πόλεις.¹ Κάναμε παρατηρήσεις και μετρήσεις για την κίνηση των ανθρώπων στον δημόσιο χώρο, στο Ναύπλιο και την Κέρκυρα, κατά τη χειμερινή και τουριστικά νεκρή περίοδο και κατά την καλοκαιρινή περίοδο τουριστικής αιχμής. Έτσι μπορούσαμε να επεξεργαστούμε το ερώτημα αν, με δεδομένη την ποσοτική αύξηση της κίνησης που συνεισφέρει ο τουρισμός, έχουμε ενδείξεις για ποιοτική μεταβολή στον τρόπο που χρησιμοποιείται ο χώρος.

Η διακύμανση της πυκνότητας στον δημόσιο χώρο

Τα στοιχεία για την πυκνότητα στηρίζονται στην καταμέτρηση του αριθμού ανθρώπων με τους οποίους διασταυρώνεται ο κινούμενος παρατηρητής κατά τη διάρκεια συνεχούς πορείας 40 περίπου λεπτών, επιλεγμένης έτσι ώστε να περιλαμβάνει κεντρικούς και απομονωμένους, πολυσύχναστους και ερημικούς, συνηθισμένους και ιδιαίτερους δρόμους και πλατείες. Στην Κέρκυρα επιλέχθηκε πορεία που καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος της παλιάς πόλης, με έμφαση προς

την καλύτερα διατηρημένη βόρεια συνοικία, το Καμπιέλο. Στο Ναύπλιο επιλέχθηκαν δύο πορείες, μία στην παλιά πόλη και μία στο προάστιο Πρόνοια.

Πριν περάσουμε στην εξέταση της σχέσης ανάμεσα στην οργάνωση του χώρου και τη διακύμανση της πυκνότητας, θα παρουσιάσουμε ορισμένα δεδομένα για τη διακύμανση της πυκνότητας καθεαυτή. Τα σχετικά στοιχεία δίνονται στον Πίνακα 1. Ο πίνακας δείχνει πρώτα τη διάκριση ανάμεσα στον μεγαλύτερο αριθμό χώρων με κανονική ανάμεσά τους διακύμανση πυκνότητας, και σε ένα μικρό αριθμό ιδιαίτερων χώρων με εξαιρετικά μεγαλύτερες πυκνότητες. Στην Κέρκυρα η διαφορά ιδιαίτερων και κοινών χώρων είναι μεγαλύτερη το χειμώνα από ό,τι το καλοκαίρι, ενώ στο Ναύπλιο συμβαίνει το αντίθετο. Παράλληλα, η Κέρκυρα παρουσιάζει μεγαλύτερη συγκέντρωση προς τους ιδιαίτερους χώρους από ό,τι το Ναύπλιο το χειμώνα, και μικρότερη το καλοκαίρι. Έτσι, στην Κέρκυρα η τουριστική κίνηση αμβλύνει μια αρχικά μεγαλύτερη συγκέντρωση, ενώ στο Ναύπλιο την τονίζει. Ίσως να έχουμε εδώ τους πρώτους δείκτες μιας διαφορετικής υποδοχής του ξένου. Στο Ναύπλιο οι ξένοι μοιάζουν να προσανατολίζονται προς τους χώρους όπου υπάρχει ήδη μια έμφαση της συνένυσης, ενώ στην Κέρκυρα μοιάζουν να εξερευνούν περισσότερο το σύνολο της πόλης. Ίσως αυτό να εξηγείται από το ότι το Ναύπλιο έχει μεγάλο αριθμό περαστικών επισκεπτών, καθώς βρίσκεται στον κύκλο Επιδαύρου-Μυκηνών, ενώ αντίθετα η Κέρκυρα είναι η ίδια επίκεντρο μακρύτερης παραμονής. Θα επανέλθουμε σε αυτή τη διαφορά παρακάτω.

Ένα δεύτερο δεδομένο που προκύπτει από τον πίνακα αφορά την αναλογία ανδρών και γυναικών. Σε κάθε περίπτωση, η παρουσία ανδρών είναι μεγαλύτερη από

την παρουσία γυναικών. Το καλοκαίρι η διαφορά μειώνεται. Η μείωση είναι ελάχιστη στην Πρόνοια που δεν προσελκύει τουρίστες, και μεγαλύτερη στο Ναύπλιο και την Κέρκυρα. Έτσι, οι ξένοι συντελούν στην αριθμητική εξισορρόπηση ανδρών και γυναικών στον δημόσιο χώρο. Αν μάλιστα υποθέσουμε ίση αναλογία ανδρών και γυναικών όσον αφορά τους ξένους, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η παρουσία τους διευκολύνει και την έξοδο περισσότερων ντόπιων γυναικών, ίσως επειδή προσφέρει μεγαλύτερη κάλυψη ανωνυμίας και επειδή συνιστά παράδειγμα.

Παρατηρούμε επίσης ότι η γενική αύξηση της κίνησης το καλοκαίρι είναι άνισα κατανεμημένη ανάμεσα στους κινούμενους και σε αυτούς που στέκονται. Ας σημειωθεί ότι στις πυκνότητες των στεκόμενων συμπεριλαμβάνονται και όσοι κάθονται σε καφενεία και εστιατόρια που έχουν τραπέζια πάνω στο δημόσιο χώρο. Το καλοκαίρι λοιπόν ο δημόσιος χώρος χρησιμοποιείται περισσότερο ως χώρος δημόσιας συναναστροφής, πράγμα βέβαια γνωστό στους επισκέπτες των τουριστικών πόλεων.

Μπορούμε ίσως να χαρακτηρίσουμε καλύτερα τη συνένυση στους ιδιαίτερους και τους απλούς χώρους, αν συγκρίνουμε την κίνηση ανάλογα με το αν είναι κλειστά ή ανοιχτά τα μαγαζιά. Με εξαίρεση την Πρόνοια, όταν τα μαγαζιά κλείσουν, αυξάνεται η κίνηση στους ιδιαίτερους χώρους. Οι ιδιαίτεροι χώροι στο Ναύπλιο και την Κέρκυρα είναι περίπατοι και πλατείες που έχουν πιο επεξεργασμένη αρχιτεκτονική μορφή και καλύτερη θέα. Η παρουσία σ' αυτούς διέπεται από την αναζήτηση αυτού που ονομάσαμε λανθάνουσα κοινότητα, συγχάζει εκεί η μικρότερη παρέα για να ενταχθεί στην ευρύτερη συνείδηση της λανθάνουσας κοινότητας. Σε αντιδιαστολή λοιπόν με άλλους χώρους, όπου η παρουσία έχει στενότερα λειτουργικές αιτίες, εδώ η παρουσία έχει ως συστατικά της στοιχεία το θέαμα και την επίδειξη.

Στην Πρόνοια οι ιδιαίτεροι χώροι έχουν μεν περισσότερη κίνηση το καλοκαίρι αλλά διαφέρουν από το Ναύπλιο και την Κέρκυ-

ρα με δύο τρόπους. Πρώτον, η κίνηση εξαφανίζεται από τη λειτουργία των μαγαζιών, είναι δηλαδή λειτουργικότερα προσανατολισμένη. Δεύτερον, η αναλογία των ανδρών όχι μόνο δεν μειώνεται αλλά αντίθετα αυξάνεται. Έτσι, εκεί που απουσιάζει ο ξένος, ο χώρος χρησιμοποιείται πιο άνισα από τους άνδρες και πιο εξαρτημένα από την κίνηση της αγοράς και όχι από την αναζήτηση της δημόσιας συναναστροφής και του θεάματος.

Η χρήση των απλών χώρων στο Ναύπλιο και την Πρόνοια κλείνει όταν κλείσουν τα μαγαζιά, ενώ αντίθετα στην Κέρκυρα αυξάνεται. Έχουμε εδώ άλλον ένα δείκτη της μεγαλύτερης διάχυσης του ξένου στην Κέρκυρα, όπως παρατηρήσαμε και παραπάνω,

και επίσης μια ένδειξη ότι η διάχυση τονίζεται τις ώρες αργίας και άρα σχετίζεται περισσότερο με τη χρήση του δημόσιου χώρου ως σκηναϊκού συναναστροφής.

Η χωρική διακύμανση της κίνησης

Προχωράμε τώρα στο κυρίως ερώτημά μας, αν δηλαδή η παρουσία στον δημόσιο χώρο συνδέεται με τη χωρική οργάνωση του πολεοδομικού ιστού. Ξεκινάμε από τη διακύμανση της πυκνότητας των κινουμένων για ένα απλό λόγο: η κίνηση απαιτεί μια γενική αντίληψη για την οργάνωση του χώρου στο σύνολό της και εκφράζει επομένως άμεσα τον τρόπο που γίνεται πρακτικά και κα-

θημερινά κατανοητή η διαμόρφωση του πολεοδομικού ιστού. Αντίθετα, η στάση μπορεί να συνδέεται και με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ενός χώρου άσχετα από τη θέση του στον πολεοδομικό ιστό ως σύνολο. Συγκρίνοντας λοιπόν τις πυκνότητες των κινουμένων μπορούμε να εξετάσουμε αν η πόλη διαβάζεται κατά τον ίδιο τρόπο στις δύο διαφορετικές εποχές.

Για την εξέταση της σχέσης ανάμεσα στην οργάνωση του χώρου και τη διακύμανση της πυκνότητας των κινουμένων, θέτουμε δύο ειδών χωρικές μεταβλητές: τοπικές, που περιγράφουν τα άμεσα χαρακτηριστικά των δρόμων, όπως το μήκος ή ο αριθμός διασταυρώσεων, και διατοπικές, που περιγράφουν κάθε χώρο από τη σκο-

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Πυκνότητες ανθρώπων ανά 100 μέτρα στο Ναύπλιο και την Κέρκυρα

			Ναύπλιο - Παλιά πόλη Ιδιαίτεροι χώροι	Ναύπλιο - Παλιά πόλη Απλοί χώροι	Πρόνοια Ιδιαίτεροι χώροι	Πρόνοια Απλοί χώροι	Ναύπλιο Κέντρο	Κέρκυρα Ιδιαίτεροι χώροι	Κέρκυρα Απλοί χώροι
Μαγαζιά ανοιχτά	Χειμώνας	Άνδρες	25.20	2.27	13.71	2.56	3.32	20.82	2.47
		Γυναίκες	5.03	1.24	13.43	1.66	1.16	11.43	1.75
		Κινούμενοι	15.96	2.40	15.43	2.50	2.91	20.08	2.96
		Εν στάσει	14.28	1.12	11.71	1.71	1.58	12.17	1.27
	ΣΥΝΟΛΟ	30.25	3.54	27.14	4.22	4.49	32.25	4.23	
Μαγαζιά κλειστά	Καλοκαίρι	Άνδρες	32.05	3.11	53.00	2.54	6.81	66.74	8.42
		Γυναίκες	20.49	2.65	19.44	1.68	3.59	61.26	7.83
		Κινούμενοι	8.57	2.95	14.67	1.69	4.42	46.25	7.76
		Εν στάσει	43.97	2.91	57.78	2.53	5.98	81.75	8.49
	ΣΥΝΟΛΟ	52.53	5.86	72.44	4.22	10.40	128.00	16.25	
Μαγαζιά κλειστά	Χειμώνας	Άνδρες	27.88	1.89	3.71	1.23	2.33	53.26	2.06
		Γυναίκες	5.21	0.59	2.86	0.46	0.59	24.85	1.26
		Κινούμενοι	13.27	1.73	3.00	0.93	1.63	41.39	2.65
		Εν στάσει	19.83	0.76	3.57	0.76	1.29	36.72	0.67
	ΣΥΝΟΛΟ	33.09	2.49	6.57	1.69	2.92	78.11	3.32	
Μαγαζιά κλειστά	Καλοκαίρι	Άνδρες	58.46	3.01	22.00	2.82	4.48	106.81	9.20
		Γυναίκες	45.51	2.68	3.18	0.99	2.95	79.05	9.26
		Κινούμενοι	17.48	2.71	3.00	0.99	3.08	60.60	6.27
		Εν στάσει	86.48	2.97	22.18	2.81	4.35	125.56	12.15
	ΣΥΝΟΛΟ	103.97	5.69	25.18	3.81	7.43	186.16	18.42	
Όλες τις ώρες	Χειμώνας	Άνδρες	26.54	2.08	8.71	1.89	2.81	38.45	2.25
		Γυναίκες	5.12	0.92	8.15	1.06	0.88	18.75	1.48
		Κινούμενοι	14.62	2.06	9.22	1.71	2.27	31.71	2.79
		Εν στάσει	17.06	0.94	7.64	1.24	1.44	25.56	0.94
	ΣΥΝΟΛΟ	31.67	3.00	16.86	2.95	3.71	57.26	3.73	
Όλες τις ώρες	Καλοκαίρι	Άνδρες	45.25	3.05	35.95	2.70	5.64	86.70	8.81
		Γυναίκες	33.00	2.72	10.50	1.30	3.27	70.15	8.54
		Κινούμενοι	13.03	2.82	8.25	1.31	3.75	53.43	7.02
		Εν στάσει	65.23	2.96	38.02	2.69	5.16	103.66	10.32
	ΣΥΝΟΛΟ	78.25	5.76	45.45	4.00	8.91	157.08	17.34	

πιά της ένταξης του σε ένα ευρύτερο σύστημα αναφοράς. Έχουμε δύο διατοπικές μεταβλητές, το βαθμό ενσωμάτωσης και το βαθμό συνεκτικότητας. Ο βαθμός ενσωμάτωσης του κάθε χώρου μετράται ανάλογα με τον αριθμό των χώρων που μεσολαβούν στη σχέση του χώρου με τους υπόλοιπους, ανεξάρτητα από τη μετρική απόσταση. Η ενσωμάτωση είναι δηλαδή μια μεταβλητή κεντρικότητας. Ο βαθμός συνεκτικότητας, από την άλλη μεριά, περιγράφει πόσες σχέσεις επικοινωνίας ανάμεσα σε όλους τους άλλους χώρους διέρχονται από κάθε χώρο. Η συνεκτικότητα είναι δηλαδή μια μεταβλητή ελέγχου. Η εξέταση του στατιστικού συσχετισμού ανάμεσα στις μεταβλητές αυτές και τις πυκνότητες κινουμένων μάζ επιτρέπει να δούμε αν η κίνηση είναι περισσότερο τοπικά ή σφαιρικά προσανατολισμένη.²

Η ανάλυσή μας όμως θέτει άλλο ένα ερώτημα. Σε κάθε πόλη διαλέξαμε επιμέρους περιοχές: στο Ναύπλιο την παλιά πόλη και την Πρόνοια και στην Κέρκυρα το Καμπιέλο. Υπολογίσαμε έπειτα τρεις σειρές συντελεστών συσχετισμού ανάμεσα στις χωρικές μεταβλητές και την πυκνότητα κίνησης. Πρώτα θεωρήσαμε τις τρεις επιμέρους περιοχές ως ανεξάρτητα τοπικά συστήματα. Έπειτα εντάξαμε τα τρία τοπικά συστήματα στο σύνολο της αντίστοιχης πόλης. Τέλος, εξετάσαμε ως ενιαίο δείγμα όχι μόνο τους χώρους που βρίσκονται στις τρεις περιοχές αλλά και τους υπόλοιπους χώρους, για τους οποίους έγινε καταμέτρηση σε κάθε πόλη, αναλύσαμε δηλαδή την πόλη ως σύνολο. Με δεδομένες τις τρεις σειρές συντελεστών, μπορούμε να εξετάσουμε αν η κίνηση έχει ένα περιορισμένο ή ένα ευρύτερο σύστημα αναφοράς και αν οι τρεις υποπεριοχές λειτουργούν ως ξεχωριστά συστήματα ή αν αντίθετα οι πόλεις κινούνται ως ενιαία σύνολα.

Με βάση αυτές τις μεθοδολογικές δυνατότητες, προχωρήσαμε στην εξέταση των στοιχείων. Εδώ θα συνοψίσουμε τα βασικά συμπεράσματα όσο γίνεται, χωρίς να προχωρήσουμε σε άλλες μεθοδολογικές λεπτομέρειες. Οι στατιστικοί συντελεστές στους οποίους στηριζόμαστε δίνονται στους Πίνακες 2 και 3, για την Κέρκυρα και το Ναύπλιο αντίστοιχα. Πριν προχωρήσουμε στη σύγκριση της καλοκαιρινής και της χειμερινής περιόδου, θέλουμε να κάνουμε μια γενική επισήμανση.

Εάν παρατηρήσουμε τις τρεις σειρές συντελεστών, όπως τις αναφέραμε πιο πάνω, διαπιστώνουμε ότι η διακύμανση της πυκνότητας εξηγείται καλύτερα εάν εξετάσουμε τους συντελεστές που αναφέρονται είτε στις τρεις υποπεριοχές ενταγμένες στο σύνολο της πόλης, είτε την πόλη ως ενιαίο σύνολο (και όχι τις τρεις περιοχές αυτόνο-

μα θεωρημένες) και μάλιστα από τη μεταβλητή της κεντρικότητας. Η κίνηση των ανθρώπων είναι λοιπόν περισσότερο διατοπικά προσανατολισμένη, και με την έννοια ότι έχει ευρύ σύστημα αναφοράς και με την έννοια ότι εξαρτάται από τη σχέση κάθε χώρου με όλους τους άλλους χώρους. Αντίθετα λοιπόν από ό,τι συχνά υποθέτουν οι

μελετητές των πόλεων, οι επιμέρους περιοχές δεν λειτουργούν ως κλειστά συστήματα. Επίσης, δεν ξεχωρίζουν τόσο από τα όριά τους όσο από τον ιδιαίτερο προσανατολισμό τους προς την πόλη ως σύνολο. Έχουμε δηλαδή να κάνουμε με ανοιχτές, κατά κάποιο τρόπο, κοινότητες, όπου περιμένουμε ότι θα είναι ευκολότερη και η είσοδος του ξένου επισκέπτη.

Προχωράμε τώρα στη σύγκριση της καλοκαιρινής και της χειμερινής περιόδου. Στην Κέρκυρα και το Ναύπλιο δεν έχουμε μεταβολή ως προς το ποια μεταβλητή εξη-

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Συντελεστές συσχετισμού ανάμεσα στην πυκνότητα των κινουμένων και τις συντακτικές μεταβλητές στην Κέρκυρα

			Κέρκυρα k=40	Καμπιέλο k=30	Καμπιέλο Ένταγμ.
Μαγαζιά ανοιχτά	Χειμώνας	Κεντρ.	.56	.30	.61
		Συνδ.	.43	.36	.47
		Συνεκτ.	.43	.36	.50
		Μήκος	.34	.51	.51
	Καλοκαίρι	Κεντρ.	.71	.40	.64
		Συνδ.	.53	.41	.49
Μαγαζιά κλειστά	Χειμώνας	Κεντρ.	.46	.22	.29
		Συνδ.	.35	.23	.30
		Συνεκτ.	.29	.17	.25
		Μήκος	.29	.31	.31
	Καλοκαίρι	Κεντρ.	.67	.56	.68
		Συνδ.	.58	.54	.58
Όλες τις ώρες	Χειμώνας	Κεντρ.	.55	.28	.49
		Συνδ.	.41	.31	.40
		Συνεκτ.	.39	.28	.40
		Μήκος	.32	.42	.42
	Καλοκαίρι	Κεντρ.	.71	.49	.69
		Συνδ.	.57	.48	.54
	Συνεκτ.	.53	.46	.54	
	Μήκος	.52	.62	.62	

k είναι ο αριθμός χώρων του δείγματος.

Για k = 30, οι συντελεστές που είναι τουλάχιστον .42 είναι στατιστικά βέβαιοι .01.

Για k = 40, οι συντελεστές που είναι τουλάχιστον .35 είναι στατιστικά βέβαιοι .01.

Κεντρ. = Κεντρικότητα.

Συνδ. = Αριθμός άμεσων συνδέσεων.

Συνεκτ. = Συνεκτικότητα.

γεί καλύτερα τη διακύμανση της πυκνότητας για κάθε εποχιακή περίοδο, έχουμε όμως αύξηση των συντελεστών συσχέτισμού το καλοκαίρι. Έχουμε δηλαδή δύο ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις: το καλοκαίρι δεν αλλάζει τη λογική της κίνησης. Τονίζει όμως τη χωρικήτητα του συστήματος, τη σύνδεση δηλαδή ανάμεσα στη μορφολογία και την πυκνότητα χρήσης του δημόσιου χώρου. Αυτό και μόνο το αποτέλεσμα δείχνει ίσως ότι οι ξένοι δεν παραβιάζουν αλλά αντίθετα εξαρτώνται περισσότερο από τη λογική της χωρικής οργάνωσης της πόλης. Αλλά πριν οδηγηθούμε σε συμπεράσματα, θα εξετάσουμε ορισμένες λεπτομέρειες.

Στην Κέρκυρα παρουσιάζεται μια διαφορά του προσανατολισμού της κίνησης χειμώνα και καλοκαίρι. Έτσι, ενώ η πόλη συμπεριφέρεται γενικά ως ενιαίο σύνολο, το Καμπιέλο φαίνεται να λειτουργεί με μια δική του ισχυρότερη λογική, όταν το θεωρήσουμε ενταγμένο στο σύνολο της πόλης, σε δύο χρονικές περιόδους: όταν τα μαγαζιά είναι ανοιχτά το χειμώνα και όταν

κλείσουν το καλοκαίρι. Μπορούμε έτσι να υποθέσουμε ότι έχουμε αλλαγή στο χαρακτήρα της κίνησης. Αν όμως λάβουμε υπόψη ότι το καλοκαίρι η κίνηση μεγαλώνει όταν κλείσουν τα μαγαζιά, βλέπουμε ότι το Καμπιέλο είναι σταθερά αυτόνομο επίκεντρο τις ώρες μεγαλύτερης κίνησης. Πάλι λοιπόν δεν έχουμε αλλοίωση των χωρικών σχέσεων αλλά αλλαγή στην έμφαση της χρήσης τους. Το κέντρο βάρους της πόλης μένει σταθερό.

Στο Ναύπλιο, αντίθετα, το κέντρο βάρους μετατοπίζεται. Πράγματι, το καλοκαίρι, όταν θεωρήσουμε την πόλη ως σύνολο, μειώνεται ο συσχετισμός ανάμεσα στη διακύμανση της πυκνότητας και την κεντρικότητα. Θα έλεγε κανείς ότι έχουμε μια απλή επαλήθευση της προτίμησης για την παλιά πόλη που δείχνουν οι τουρίστες. Η εικόνα γίνεται όμως συνθετότερη αν εξετάσουμε την Πρόνοια.

Στην Πρόνοια, το καλοκαίρι φέρνει μείωση των συντελεστών. Έτσι η αύξηση της κίνησης συνδυάζεται με κάποια αποδιοργάνωση της χωρικότητας του συστήμα-

τος. Όταν θεωρήσουμε την Πρόνοια ενταγμένη στο σύνολο της πόλης, εξηγούμε τη διακύμανση της κίνησης καλύτερα από ό-ταν τη θεωρήσουμε ως αυτόνομη μονάδα. Από την άλλη πλευρά, όταν τη θεωρήσουμε μόνη της, η κεντρικότητα υπερισχύει ως προγνωστική μεταβλητή της κίνησης. Ίσως να έχουμε εδώ τις ενδείξεις μιας διπλής κατεύθυνσης της κίνησης. Από τη μια πλευρά, η ένταση της λανθάνουσας κοινότητας ασκεί μια έλξη προς την παλιά πόλη και πολλοί κατευθύνονται προς τα εκεί από τους συντομότερους δρόμους. Από την άλλη πλευρά, όσοι μένουν πίσω προσανατολίζονται προς το τοπικό κέντρο. Έτσι, αν οι ξένοι συντελούν σε μια αλλοίωση της λογικής της χρήσης του χώρου, αυτό συμβαίνει όχι εκεί που είναι παρόντες αλλά εκεί που απουσιάζουν.

Η σύντομη αυτή παρουσίαση μας τεχνικά συνθετότερης ανάλυσης μας επιτρέπει να στηρίξουμε ορισμένα συμπεράσματα. Επιδεθαίνονται, πρώτα, με συγκεκριμένο τρόπο η υπόθεση πως η οργάνωση του χώρου είναι μια απτή μορφολογία κοινά ανα-

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Συντελεστές συσχέτισμού ανάμεσα στην πυκνότητα των κινουμένων και τις συντακτικές μεταβλητές στο Ναύπλιο

			Ναύπλιο k=50,53	Παλιά πόλη k=27,29	Παλιά πόλη Ενταγμ.	Πρόνοια k=16,17	Πρόνοια Ενταγμ.
Μαγαζιά ανοιχτά	Χειμώνας	Κεντρ.	.72	.42	.76	.43	.84
		Συνδ.	.70	.62	.62	.47	.77
		Συνεκτ.	.54	.23	.12	.44	.86
		Μήκος	.65	.57	.57	.82	.82
	Καλοκαίρι	Κεντρ.	.66	.42	.84	.61	.78
		Συνδ.	.39	.57	.57	.54	.60
Συνεκτ.		.32	.17	.42	.53	.74	
Μήκος		.35	.72	.72	.58	.58	
Μαγαζιά κλειστά	Χειμώνας	Κεντρ.	.59	.46	.68	.23	.70
		Συνδ.	.46	.47	.37	.23	.46
		Συνεκτ.	.39	.22	.38	.13	.51
		Μήκος	.50	.64	.64	.58	.58
	Καλοκαίρι	Κεντρ.	.51	.64	.71	.37	.55
		Συνδ.	.45	.57	.57	.38	.43
Συνεκτ.		.40	.34	.50	.32	.48	
Μήκος		.36	.68	.68	.26	.26	
Όλες τις ώρες	Χειμώνας	Κεντρ.	.72	.45	.77	.39	.86
		Συνδ.	.64	.59	.59	.42	.73
		Συνεκτ.	.51	.24	.41	.38	.82
		Μήκος	.63	.64	.64	.81	.81
	Καλοκαίρι	Κεντρ.	.65	.59	.83	.55	.74
		Συνδ.	.44	.62	.62	.54	.60
Συνεκτ.		.37	.28	.49	.49	.70	
Μήκος		.37	.74	.74	.47	.47	

k είναι ο αριθμός χώρων του δείγματος, πρώτα για χειμώνα, έπειτα για καλοκαίρι.

Για k=16, οι συντελεστές που είναι τουλάχιστον .57 είναι στατιστικά βέβαιοι .01.

Για k=27, οι συντελεστές που είναι τουλάχιστον .45 είναι στατιστικά βέβαιοι .01.

Για k=50, οι συντελεστές που είναι τουλάχιστον .33 είναι στατιστικά βέβαιοι .01.

Κεντρ. = Κεντρικότητα.

Συνδ. = Αριθμός άμεσων συνδέσεων.

Συνεκτ. = Συνεκτικότητα.

γνώσιμη από κατοίκους και ξένους, ανεξάρτητα από την εξοικείωση ή την επίγνωση άλλων πολιτισμικών σχέσεων. Επιδεικνύεται έπειτα η υπόθεση ότι η κίνηση του ξένου ελέγχεται από την πολεοδομική οργάνωση αυτοτελώς, ανεξάρτητα από άλλους κανόνες, αν και μπορεί να υποδοθεί και να κατευθύνεται από τουριστικούς οδηγούς, χάρτες και προγράμματα. Και, τέλος, έχουμε ενδείξεις ότι τυχόν αλλοιώσεις που επιφέρει η παρουσία ξένων συνδέονται με την έλξη που αυτή η παρουσία ασκεί προς ορισμένα μέρη της πόλης εις βάρος των υπόλοιπων και όχι με κάποια παραβίαση της λογικής χρήσης του χώρου στα ίδια τα μέρη που προτιμούν οι ξένοι.

Η χωρική διακύμανση της στάσης

Με δεδομένη τη χωρική λογική της κίνησης, μπορούμε να αναρωτηθούμε αν έχει αντίστοιχη λογική και η στάση, και επίσης αν υπάρχει σχέση ανάμεσα στη διακύμανση της κίνησης και της στάσης. Από αυτή τη σκοπιά, η Κέρκυρα και το Ναύπλιο παρουσιάζουν ουσιαστικές διαφορές.

Στην Κέρκυρα οι χωρικές μεταβλητές εξηγούν τη διακύμανση της στάσης πολύ λιγότερο από τη διακύμανση της κίνησης. Έχουμε όμως και διαφορές ανάμεσα στην χειμερινή και την καλοκαιρινή περίοδο. Το χειμώνα, τις ώρες λειτουργίας των μαγαζιών, οι άνθρωποι στέκονται στους δρόμους μεγαλύτερου μήκους ή περισσότερων άμεσων διασυνδέσεων, σε εκείνους δηλαδή που εξασφαλίζουν περισσότερο άμεση οπτική εποπτεία της κίνησης. Με τα μαγαζιά κλειστά, στέκονται μάλλον στους κεντρικότερους δρόμους, με σύστημα όμως αναφοράς το Καμπιέλο μόνο του κι όχι το σύνολο της πόλης, προσανατολιζονται δηλαδή τοπικά. Το καλοκαίρι όμως ο συσχετισμός αυτών που στέκονται με τις χωρικές μεταβλητές πέφτει, τόσο που δεν μπορούμε να προβλέψουμε την παρουσία τους με βάση την οργάνωση του χώρου, παρ' όλο που, όπως παρατηρήσαμε πιο πάνω, έχουμε πολύ μεγάλη αύξηση του αριθμού των στεκόμενων.

Αντίθετα με την Κέρκυρα, στην παλιά πόλη του Ναυπλίου, αυτοί που στέκονται ακολουθούν τη λογική των κινουμένων. Η παρουσία τους εξηγείται από το βαθμό κεντρικότητας, αν εντάξουμε την περιοχή στο σύνολο της πόλης, και λιγότερο καλά από το μήκος, αν δούμε την περιοχή αυτόνομα. Επίσης, αντίθετα με την Κέρκυρα, το καλοκαίρι αυξάνει αντί να μειώνει τη δυνατότητα πρόβλεψης της πυκνότητας των στεκόμενων με βάση την οργάνωση του χώρου.

Μπορούμε τώρα να επανέλθουμε στην υπόθεση ότι υπάρχουν διαφορετικοί τρόποι

αφομοίωσης του ξένου. Στο Ναύπλιο η κίνηση και η στάση υπακούουν στην ίδια λογική, ενώ αντίθετα στην Κέρκυρα, το καλοκαίρι, οι δύο κατηγορίες ακολουθούν άλλη λογική και αυτοί που στέκονται δεν είναι χωρικά προβλέψιμοι. Ίσως έχουμε τρόπο

να περιγράψουμε τη μη-προβλέψιμη παρουσία των στεκόμενων. Όταν οι άνθρωποι δεν στέκονται εκεί που «τους βγάζει ο δρόμος», στέκονται σε μέρος που ήξεραν ή διάλεξαν από πριν, η στάση τους δηλαδή στηρίζεται σε προηγούμενη γνώση. Με λίγα λόγια, υποδηλώνει ένα στέκι, κάποιο ιδιαίτερο χώρο συνάντησης, λίγο απόμερο από την γενική κίνηση. Η Κέρκυρα παρουσιάζεται λοιπόν σαν πόλη με καλοκαιρινά στέκια που μπορούν να ανακαλυφθούν. Α-

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Συντελεστές συσχετισμού ανάμεσα στην πυκνότητα των εν στάσει και τις συντακτικές μεταβλητές στην Κέρκυρα

			Κέρκυρα k=40	Καμπιέλο k=30	Καμπιέλο Ενταγμ.
Μαγαζιά ανοιχτά	Χειμώνας	Κεντρ.	.43	.30	.49
		Συνδ.	.46	.34	.44
		Συνεκτ.	.40	.26	.42
		Μήκος	.44	.50	.50
	Καλοκαίρι	Κεντρ.	.47	.28	.42
		Συνδ.	.34	.30	.30
Μαγαζιά κλειστά	Χειμώνας	Κεντρ.	.29	.43	.34
		Συνδ.	.27	.32	.26
		Συνεκτ.	.29	.37	.29
		Μήκος	.09	.06	.06
	Καλοκαίρι	Κεντρ.	.17	.13	.11
		Συνδ.	.20	.18	.15
Όλες τις ώρες	Χειμώνας	Κεντρ.	.43	.41	.46
		Συνδ.	.43	.35	.39
		Συνεκτ.	.38	.33	.39
		Μήκος	.33	.33	.33
	Καλοκαίρι	Κεντρ.	.30	.16	.22
		Συνδ.	.27	.23	.22
	Συνεκτ.	.22	.20	.19	
	Μήκος	.24	.24	.24	

k είναι ο αριθμός χώρων του δείγματος.

Για k = 30, οι συντελεστές που είναι τουλάχιστον .42 είναι στατιστικά βάσιμοι .01.

Για k = 40, οι συντελεστές που είναι τουλάχιστον .35 είναι στατιστικά βάσιμοι .01.

Κεντρ. = Κεντρικότητα.

Συνδ. = Αριθμός άμεσων συνδέσεων.

Συνεκτ. = Συνεκτικότητα.

ντίθετα, στο Ναύπλιο οι άνθρωποι στέκονται εκεί που τους φέρνει ο δρόμος. Εδώ το ενδιαφέρον βρίσκεται στη δυνατότητα αμοιβαίας παρατήρησης αυτών που στέκονται και κινούνται. Αυτή τη διπλή αίσθηση θεάματος, την ανώνυμη και δημόσια αλληλοπαρατήρηση των καθιστών και των διερχομένων, δεν έχουμε λέξη που να την περιγράφει. Πράγματι, στο Ναύπλιο δεν έχουμε απλώς την αίσθηση περιπάτου ή σουλάτσου, αλλά μια αίσθηση πασαρέλας.

Παρατηρήσαμε προηγουμένως ότι στο Ναύπλιο το καλοκαίρι αυξάνει την πόλωση προς τους ιδιαίτερους χώρους ενώ στην Κέρκυρα τη μειώνει, και αποδώσαμε τη διαφορά στον περαστικό τουρισμό του Ναυπλίου σε σχέση με τη μονιμότερη παραμονή ξένων στην Κέρκυρα. Κατά κάποιον τρόπο, η δημιουργία στεκιών στην Κέρκυρα, που έχει πολύ περισσότερους επισκέπτες απ' ό,τι το Ναύπλιο, είναι έκφραση της μεγαλύτερης διάρκειας παραμονής, αλλά και μιας διάθεσης να μην εντάσσεται η παρουσία όλων σε μια ενιαία χωρική λογι-

κή. Το στέκι εκφράζει και εξοικείωση και απόσταση. Από την άλλη πλευρά, η αίσθηση πασαρέλας που δίνει το Ναύπλιο γενικεύει προς όλο το κέντρο της πόλης το είδος θεάματος που προσφέρεται στους ιδιαίτερους χώρους. Ίσως εδώ να επενεργεί, μια ακόμα φορά, η οργάνωση του χώρου διευκολύνοντας τις διαφορετικές αυτές συνήθειες. Η Κέρκυρα έχει ένα πολυδιασπασμένο ιστό με πολλές εναλλακτικές διασυνδέσεις και πολλά περιθώρια διάκρισης του τοπικού από το συνολικό. Αντίθετα, ο ιστός του Ναυπλίου είναι πιο κανονικά διαταγμένος και δίνει εντονότερα την αίσθηση της πόλης ως ενιαίου συνόλου. Αν και δεν μπορούμε εδώ να μπούμε σε λεπτομέρειες μορφολογικής ανάλυσης, φαίνεται ότι οι συνήθειες της στάσης εκμεταλλεύονται το σκηνογραφικό δυναμικό που προσφέρει η χωρική οργάνωση.

Το δημόσιο και το ξένο

Μπορούμε να συνοψίσουμε τα συμπερά-

σματά μας για την υποδοχή των ξένων στις δύο πόλεις. Από τη μια μεριά, και με απουσία οποιοδήποτε άλλου κανόνα, η κίνηση των ξένων και οι συναντήσεις τους με τους κατοίκους δεν είναι τυχαίες. Οι πιθανότητές τους διέπονται από την κοινά αναγνώσιμη μορφολογία του πολεοδομικού ιστού. Πόλεις με διαφορετική διάταξη της κεντρικότητας ή με διαφορετικό βαθμό ενσωμάτωσης των περιοχών τους σε ενιαίο σύνολο προκαλούν μια αντίστοιχα διαφορετική κατανομή της κίνησης.³ Από την άλλη μεριά, η παρουσία των ξένων τονίζει ορισμένες συνήθειες του ελεύθερου χρόνου που θα μπορούσαμε να τις πούμε συμβολικές, με τη διπλή σημασία της σύγκλισης αλλά και της υπαγωγής σε στοιχειώδεις κανόνες μιας κάποιας τελετουργίας. Καταρχήν φορείς αυτών των συμβολικών συνηθειών είναι οι ιδιαίτεροι χώροι. Εκεί όπου η λανθάνουσα κοινότητα εντείνεται, ήδη το χεϊμόνα, σε τέτοιους χώρους και εκεί που αυτή η ένταση συνδέεται περισσότερο με τον ελεύθερο χρόνο είναι και ευκολότερη η

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Συντελεστές ομοιομορφίας ανάμεσα στην πυκνότητα των ενστάσεων και τις συντακτικές μεταβλητές στο Ναύπλιο

			Ναύπλιο k=50,53	Παλιά πόλη k=27,29	Παλιά πόλη Ενταγμ.	Πρόνοια k=16,17	Πρόνοια Ενταγμ.
Μαγαζιά ανοιχτά	Χειμώνας	Κεντρ.	.50	.24	.59	.15	.52
		Συνδ.	.43	.37	.37	.27	.54
		Συνεκτ.	.28	.04	.21	.26	.64
		Μήκος	.58	.43	.43	.70	.70
Μαγαζιά κλειστά	Χειμώνας	Κεντρ.	.58	.31	.76	.49	.46
		Συνδ.	.32	.31	.31	.59	.62
		Συνεκτ.	.18	-.02	.19	.54	.60
		Μήκος	.43	.45	.45	.62	.62
Μαγαζιά κλειστά	Χειμώνας	Κεντρ.	.50	.12	.32	.40	.82
		Συνδ.	.29	.10	.10	.28	.55
		Συνεκτ.	.27	.05	.06	.33	.71
		Μήκος	.59	.51	.51	.75	.75
Μαγαζιά κλειστά	Χειμώνας	Κεντρ.	.39	.57	.45	.57	.46
		Συνδ.	.58	.65	.65	.58	.61
		Συνεκτ.	.43	.50	.56	.59	.68
		Μήκος	.55	.56	.56	.76	.76
Όλες τις ώρες	Χειμώνας	Κεντρ.	.54	.21	.53	.25	.63
		Συνδ.	.41	.28	.28	.31	.58
		Συνεκτ.	.31	.06	.18	.32	.72
		Μήκος	.64	.52	.52	.77	.77
Όλες τις ώρες	Χειμώνας	Κεντρ.	.53	.50	.70	.59	.50
		Συνδ.	.49	.54	.54	.65	.68
		Συνεκτ.	.34	.30	.46	.63	.72
		Μήκος	.54	.57	.57	.79	.79

k είναι ο αριθμός χώρων του δείγματος, πρώτα για χειμώνα, έπειτα για καλοκαίρι.

Για k=16, οι συντελεστές που είναι τουλάχιστον .57 είναι στατιστικά βάσιμοι .01.

Για k=27, οι συντελεστές που είναι τουλάχιστον .45 είναι στατιστικά βάσιμοι .01.

Για k=50, οι συντελεστές που είναι τουλάχιστον .33 είναι στατιστικά βάσιμοι .01.

Κεντρ. = Κεντρικότητα.

Συνδ. = Αριθμός άμεσων συνδέσεων.

Συνεκτ. = Συνεκτικότητα.

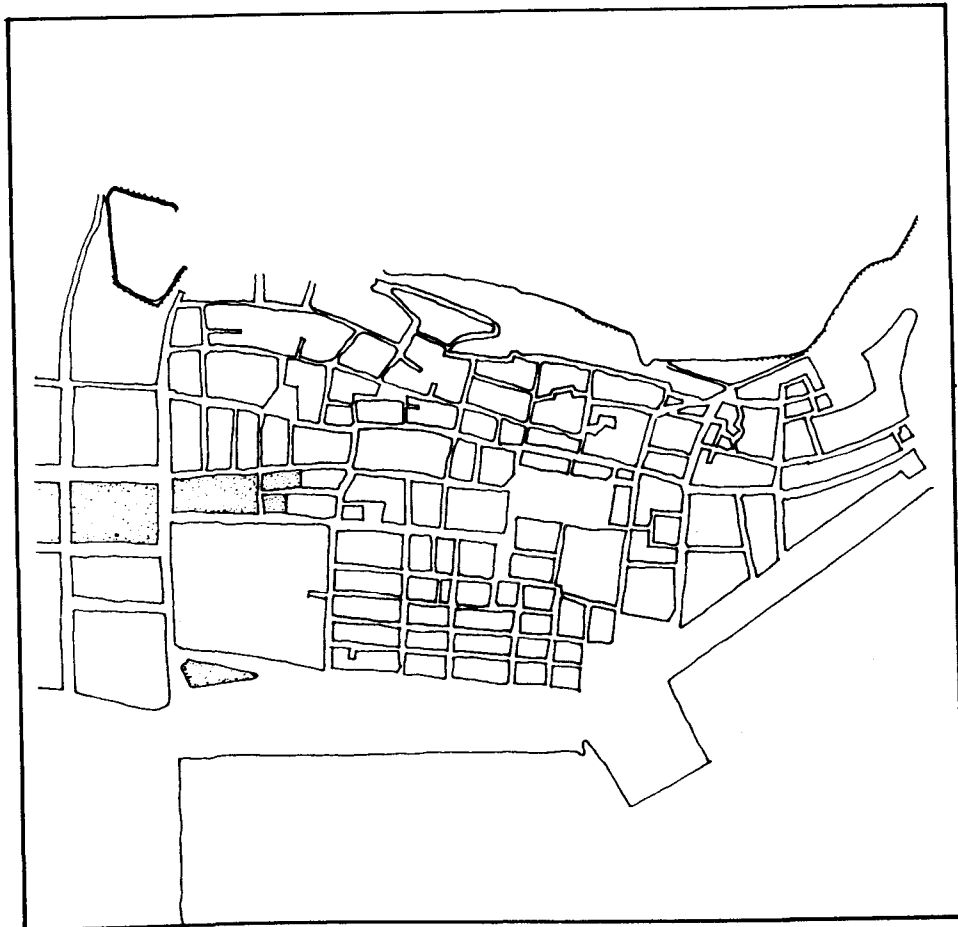
διείσδυση του ξένου. Η εισροή των ξένων επεκτείνει τις συμβολικές συνήθειες και πέρα από τους ιδιαίτερους χώρους. Αν και η λογική μιας τέτοιας επέκτασης, όπως τη μαρτυρά η διακύμανση της πυκνότητας των στασιμών, στηρίζεται στην οργάνωση του χώρου, ωστόσο δεν προδικάζεται από αυτήν. Οι συμβολικές συνήθειες είναι περισσότερο αυτόνομες.

Πουθενά όμως δεν έχουμε ενδείξεις ότι η παρουσία ξένων παραβιάζει τις αρχές χωρικής οργάνωσης των πόλεων, ούτε με την έννοια μιας διαφορετικής λογικής της κίνησης, ούτε με την έννοια ότι αποκλείει κάποια συνήθεια των κατοίκων, της οποίας τις ενδείξεις έχουμε το χειμώνα. Για παράδειγμα, και στις δύο πόλεις η διατοπική διάχυση των ξένων δεν έρχεται να υπερκαλύψει τοπικά επίκεντρα συναναστροφής.

Διαβλέπουμε εδώ μία εύλογη ένσταση του αναγνώστη. Όλη μας η ανάλυση ήταν καθαρά φορμαλιστική, αγνοήσαμε το συγκεκριμένο περιεχόμενο της δημόσιας ζωής, τι τέλος πάντων έρχονται να κάνουν οι ξένοι και οι κάτοικοι στον δημόσιο χώρο. Η λανθάνουσα κοινότητα, ως απλή συνείδηση του άλλου που διέπεται από τη χωρική οργάνωση, κινδυνεύει να εννοηθεί ως κάποιου τύπου συρρίκνωση της πολιτισμικής κοινότητας στο ελάχιστο. Θα μας επιτραπεί λοιπόν να επανέλθουμε σε ορισμένους γενικούς συλλογισμούς.

Η επίσκεψη στις πόλεις ανταποκρίνεται καταρχήν στην περιέργεια για την ανακάλυψη άλλων τρόπων και άλλων συνηθειών, στη διάθεση να επανέλθει κανείς στο οικείο αφού αντικρούσει και αναρωτηθεί για το διαφορετικό. Η ταυτότητα όμως του τουρίστα στην κοινή συνείδηση περικλείει ένα παράδοξο. Από τη μια πλευρά, ο τουρίστας ξεορκίζεται ως προσωποποίηση της διαφοράς, που κλονίζει τις παραδοσιακές σχέσεις που υποτίθεται ότι ανακαλύπτει. Από την άλλη μεριά, θεωρείται ως ενσάρκωση της ομοιότητας, μια και αναζητάει τα ίδια περίπου πράγματα, με τον ίδιο τρόπο, όπου κι αν πάει, παραβλέποντας τις διαφορές που υποτίθεται πως αναζητάει.

Πίσω από αυτό το παράδοξο κρύβεται μια όλο και οξύτερη απόκλιση. Από τη μια μεριά, έχουμε τον τουρίστα που κατευθύνεται προς το οργανωμένο ξενοδοχείο έξω από την πόλη, όπου τα ζητήματα που θέσαμε σε αυτό το άρθρο δεν προκύπτουν καν και όπου προκαθορίζονται όχι μόνο οι δραστηριότητες αλλά και τα περιθώρια να συναντηθεί με άλλους. Στο βαθμό που αποκρυσταλλώνονται, οι δύο αυτοί τρόποι υποδοχής του τουρίστα εκφράζουν αντίθετες αρχές οργάνωσης όχι μόνο του τουρισμού αλλά και του δημόσιου χώρου. Στην πρώτη περίπτωση, ο τουρίστας έρχεται να αφομοιωθεί σε ένα δημόσιο χώρο όπου μπο-

ρούν να συνυπάρξουν η *κοινότητα* και η *ετερότητα*. Στη δεύτερη περίπτωση, ο τουρίστας ως κατηγορία ετερότητας έρχεται να ενταχθεί σε ένα ιδιαίτερο τόπο που διέπεται από τους δικούς του κανονιστικούς λόγους, δηλαδή σε μια *ετεροτοπία*. Η περιχαρακωση όμως της ετερότητας ως ετεροτοπίας αφήνει με τη σειρά της την κοινότητα πιο κλειστή.

Από αυτή την άποψη, ίσως τα διλήμματα του τουρισμού να έχουν γενικότερη σημασία. Είναι ενδιαφέρον ότι ο τουρισμός, ως μαζική μετακίνηση επισκεπτών και ως έκφραση μιας γενικής περιέργειας, είναι φαινόμενο που χαρακτηρίζει μάλλον το δεύτερο μισό του αιώνα μας. Παράλληλα, το απομονωμένο ξενοδοχειακό συγκρότημα που βρίσκεται έξω από την πόλη, προβάλλει ως μια σύγχρονη μορφή αποκλεισμού, που δίνει ιδρυματικό σχεδόν χαρακτήρα στην οργάνωση του χρόνου διακοπών. Και οι δύο τάσεις, που δεν μας έχουν ακόμα απασχολήσει αρκετά ως χαρακτηριστικά φαινόμενα της εποχής μας, εκφράζουν ίσως μια αδυναμία ή μια αμηχανία να τοποθετηθούμε απέναντι στην ετερότητα.

Πράγματι, έχουμε συνηθίσει να συνδέουμε τον δημόσιο χώρο με την επίδειξη αυθόρμητης αλληλεγγύης και τη διαμόρφωση πολιτικής συνείδησης. Και από αυτή τη σκοπιά, είναι εύκολο να προχωρήσουμε στο συμπέρασμα ότι αν υπάρχει χωρική κοινότητα αποσπασμένη από την πολιτική, δεν μπορεί να είναι παρά αλλοτριωμένη και αδρανοποιημένη. Η αναζήτηση λοιπόν της αστικότητας, η αναβίωση παραδοσιακών αστικών συνόλων, ως επίκεντρων του ελεύθερου χρόνου και της κατανάλωσης, ερμηνεύεται ως αναγωγή της πόλης σε θέαμα και μόνο. Και ο τουρίστας, που βρίσκεται όχι μόνο έξω από τα πολιτικά δικαιώματα αλλά και από την παραγωγή, προβάλλει ως κατεξοχήν μορφή της αδρανούς και αλλοτριωμένης κοινότητας.

Δεν μας έρχεται έτσι στο νου ότι ο τουρίστας, με τα παράδοξα που κουβαλάει η ταυτότητά του, μπορεί να είναι σημάδι μιας ανακατάταξης του δημόσιου χώρου, όχι ως χώρου πολιτικής συγκρότησης του οικείου αλλά ως χώρου όπου μπορούμε να αλληλοκοιταζόμαστε και να αλληλοσυγκρινόμαστε, ως χώρου όπου, στα πλαίσια της λανθάνουσας κοινότητας, οι ταυτότητες μπορούν να ανακατώνονται και να αλληλοξεπερνούνται και όπου ο ένας τρόπος ζωής μπορεί να γίνει παράδειγμα για τον άλλο. Η ανάλυση που επιχειρήσαμε έχει, από αυτή την άποψη, ενδιαφέρον, γιατί με αφορμή τον τουρίστα προσπάθησε να φέρει στην επιφάνεια μια λογική που ενυπάρχει στον παραδοσιακό ιστό της πόλης και είτε λανθάνει στις συνήθειες μιας καθημερινότητας, είτε ξεχνιέται, όταν η συνάρθρωση της

ετερότητας και της κοινότητας υποκαθίσταται από τις ετεροτοπίες και τους κανονιστικούς λόγους τους, στερώντας από νόημα τη μετακίνηση και την περιπλάνηση. ■

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ερευνητικό πρόγραμμα: *Κοινωνική οργάνωση του χώρου και σχέσεις κοινότητας σε έξι ελληνικές πόλεις*. Χρηματοδότηση ΓΓΕΤ. Επισημονικός υπεύθυνος: καθηγητής Δημήτρης Φατούρος.
2. Για τις μεταβλητές αυτές, βλέπε περισσότερα στο ιδιαίτερο αφιέρωμα *Arch. & Behav./Arch. & Comp.* Vol. 3, No 3, 1987, άρθρα Hillier και άλλων.
3. Για παρουσίαση των βασικών αρχών μορφολογικής ανάλυσης και τυπολογίας, βλέπε Β. Hillier, J. Hanson, J. Peronis, J. Hudson, R. Burdett: «Το συντακτικό του χώρου», *Δελτίο του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων*, τ. 1, Γεν.-Φλεβ. 1985.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- P. Bourdieu, *Le Sans Pratique*, Minit, Paris, 1980.
- B. Hillier, J. Hansson, *The Social Logic of Space*, Cambridge University Press, 1984.
- J. Hansson, B. Hillier, «The Architecture of Community», *Arch. & Behav.* Vol. 3, No 3, 1987.
- C. Levi Strauss, *Structural Anthropology*, Penguin, 1968.